

A HAGYOMÁNYOS TÁNCMŰVELTSÉG ANTROPOLÓGIÁJA
Részlet kitekintéssel a *Tánc és közösség* című kötetből

[DOI 10.35402/kek.2020.4.9](https://doi.org/10.35402/kek.2020.4.9)

Absztrakt

Kutatásaim témája a magyarországi táncfolklorisztikai, antropológiai és néprajzi kutatások közös határterületét jelentő társastánc-kutatás, vagyis a magyar tradicionális paraszti táncműveltség 20. századi változási folyamatainak feltárása, ezen keresztül a néptáncok és a társastáncok kölcsönhatásának vizsgálata. A kutatások célkitűzése a paraszti társadalom hagyományos táncműveltsége és az „idegen” kulturális jelenségként belépő társastáncok kölcsönhatásának vizsgálata volt, nem elsősorban táncfolklorisztikai, mint inkább társadalomnéprajzi és antropológiai szempontból. Célom a történeti előzmények, országos tendenciák és az esetpéldák segítségével annak bizonyítása, hogy egy közösség táncműveltsége vizsgálata a helyi társadalom szociokulturális hátterének megértéséhez vihet közelebb. A táncfolklorisztika és a táncantropológia eltérő körülmények között történő kialakulásának, fejlődésének, céljainak, módszereinek bemutatásával érzékeltettem, hogy a két tudományág közötti határok – a viták ellenére is – egyre inkább elmosódnak, az eredetileg két önálló paradigma összeolvadásával pedig a táncműveltség még komplexebb módszere kezd kialakulni. Megállapításaim szerint a társastáncok vizsgálata sajátos módszertant, a társadalmi szemlélet kiszélesítését teszi szükségessé a táncműveltségben, amelyhez az antropológia jelenleg több támpontot ad, mint a folklorisztika. Az antropológia hangsúlyosabban irányítja a figyelmet a tánc társadalmi hátterére, a kulturális jelenségek változása pedig – álláspontom szerint – csak társadalmi folyamatok összefüggésében értelmezhető árnyaltan.

Abstract

Anthropology of the Traditional Dance Culture

(A chapter with some addition from the book „Dance and Society”)

The subject of the publication is the study of the social dances, which is the common research area of the ethnology, anthropology and

ethnography. The other research subject is the exploration of the change in the traditional Hungarian dance culture during the 20th century, and through this the analysis of the interaction between the folk dances and social dances. The publication proceeds from that generally accepted, but less applied scholarly proposition, that the dance culture of a local community can reproduce the social dimensions of the community, enabling the analysis of the sociocultural background of the community having the same dance culture. By presenting the different evolution, objectives and methods of the ethnology and dance anthropology I illustrated, that the borderline between the two scholarly paradigms, despite their controversies, is getting slender, and by the fusion of the two separate paradigms the more complex method of the dance science is emerging. According to my findings, the research and examination of the social dances require a specific methodology, the expansion of the social aspect of the dance research, and the anthropology provides more help to this attempt than the folkloristics. The anthropology calls the attention more accentually on the social background, the transition of the cultural phenomena, however, is interpretable only in the context of the social development.

Másfél évtizeddel ezelőtt nemcsak néprajz-, hanem sokszor táncműveltség-kutatók körében is legalábbis szokatlannak tűnt egy olyan kutatási irány, amely a tradicionális népi táncműveltség átrétegződésének kérdése mellett direkt a társastáncok szerepére koncentrált. Kiváltképp mindez antropológiai módszerekkel kísérve, amikor még a táncantropológia és a táncfolklorisztika képviselői közötti viszonyt nem a maradéktalan békekesség jellemezte. Mára már fiatal és fiatalabb kutatók sora képviseli a táncműveltség-kutatásának komplex, nemcsak táncantropológiai, hanem folklorisztikai, etnokoreológiai, történeti, stb., összességében tehát interdiszciplináris szemléletét.

A lokális táncműveltség antropológiai szemléletű vizsgálatának egyik lehetséges témájaként a

tradicionális táncművelési folyamatainak értelmezése kínálkozott a 21. század első évtizedében. A magyar paraszti táncművelés 20. századi átalakulásának vizsgálata, monografikus feltárása olyan úttörő vállalkozásokkal indult meg, mint a kilencvenes években Ratkó Lujza három nyírségi település táncéletét feldolgozó monográfiája,¹ vagy mint az ezredforduló utáni első évtizedben Dóka Krisztina és Varga Sándor kutatásai.² A népi táncművelés erős kölcsönhatásba kerülő társastáncok kifejezett vizsgálata is ebben az időszakban vette kezdetét.³ A magyar rurális társadalom és a városiak – hol polgárinak, hol nemesinek, olykor udvarinak vagy szalonnak nevezett – társastáncok közötti kapcsolat felfedezése természetesen nem volt új jelenség, hiszen jelenlétüket és részben hatásukat a hazai táncfolklórisztika lényegében kialakulásától kezdve jelezte. Jóllehet a tradicionális táncművelés hagyományrendszerébe adott helyen és időben nem illeszkedő táncnyelv használata szintén a lokális kultúra egyik megnyilvánulási formája, a társastáncok lokális közösségi mikrovizsgálata direkt módon mégsem került a táncfolklórisztika érdeklődésének fő sodrába. A terepen dolgozó táncutatók, néprajzkutatók azonban mindig is érzékelték jelenlétüket és felismerték szerepüket a falu táncéletében. Jelenlétük okának feltárására, a tradicionális táncműveléssel való kapcsolatuk értelmezésére történtek is kezdeményezések olyan kutatók részéről, akik a leghamarabb indultak el a tánc társadalmi vonatkozásainak értelmezése és komplex megközelítése útján.⁴

Antropológia és folklórisztika

Christoph Wulf a táncantropológia vizsgálati területeiként – elsősorban az európai etnológia és csak részben az angolszász antropológia hagyományait követve – a következőket jelölte meg: (1.) *Tér és idő a táncban.* (2.) *Tánc és mozgás.* (3.) *Tánc és közösség,* mivel a tánc emocionálisan, szimbolikusan és performatív módon is közösséget teremt. (4.)

1 Ratkó 1996.

2 Dóka 2011; Varga 2011.

3 Dóka 2010:59-80; Dóka 2014:49-66; Dóka 2015:69-79; Dóka 2016:59-79; Dóka 2017:52-67; Kavecsánszki 2007:129-142; Kavecsánszki 2012:71-88; Kavecsánszki 2015a; Kavecsánszki 2018:46-72.

4 A néptáncutatók, táncfolklóristák e munkásságáról a 20. század elejétől összefoglalóan lásd Kavecsánszki 2015b:189-210.

Tánc és szerkezet, mivel a táncok szabályrendszere, szabályozottsága, kötetlensége összefüggésben áll a társadalmi viszonyokkal. Így a táncok forrásul szolgálhatnak a társadalmi rend és hatalom viszonyainak elemzésekor, és viszont: a társadalmi rend elemzése adhat támpontokat a táncok struktúráinak megértéséhez. (5.) *Tánc és identitás,* mivel a mozdulatokon és a testképen keresztül az azokban rejlő normákkal, értékekkel, illetve életstílusokkal és szociális környezettel azonosulunk. (6.) *Tánc és emlékezet,* mivel a táncolás által szinesztétikus, kollektív és egyéni emlékek rögzülnek, illetve elevenítődnek fel, ekképpen pedig az identitásformálással és az emlékezhely-teremtéssel is összefüggésbe kerül. (7.) *Tánc mint a különbözőségek feloldása,* mivel az együtt táncolással a személy- és csoportközi különbségek, ellentétek háttérbe szorulhatnak és ez elősegíti a közösséggé formálódást. (8.) *Tánc és transzcendencia.* (9.) *Tánc és gyakorlati tudás.* (10.) *Tánc és esztétika.*⁵ A kutatási területeket látva világos, hogy mindegyiknek lehetnek történeti perspektívái is. A történeti antropológiai táncutatók azt jelenti tehát, hogy a táncok történetiségét és kulturális meghatározottságát – az imént felsorolt területek figyelembevételével – az adott közösség történeti, kulturális helyzetére vonatkoztatjuk.⁶

A fentebb felsorolt területek valamennyi társadalmi réteg táncművelésének kutatása során relevánsak, a múltban és a jelenben egyaránt. A táncantropológia tehát nem korlátozódik egyetlen társadalmi csoport kutatására, ugyanúgy vonatkozathatóak a tradicionális paraszti táncművelésre, mint a nemesi-polgári világéra, vagy akár a 20. század végi popkultúrára.⁷

Noha a táncfolklórisztika alapvetően a morfológiai, strukturális, funkcionális, történeti, illetve tartalmi és stiláris kérdések iránt érdeklődik, a kutatók jellemzően néprajzi végzettsége okán többnyire a

5 Wulf 2010:6, 2007:126-129.

6 Wulf 2010:4. A szerző tulajdonképpen nem is táncantropológiáról, hanem az antropológia különböző, az embert a táncon keresztül vizsgáló irányzatairól beszél. Vö. Brandstetter–Wulf 2007:9.

7 Pl. Lisbet Torp vizsgálata a dániai bevándorló fiúk körében kialakult hip-hop táncdivat szociokulturális hátteréről. – Giurescu–Torp 1991:6-7. Szintén megemlíthető itt Joanna Bosse „táncantropológiai” tanulmány a salsa észak-amerikai terjedéséről az 1990-es években. A tanulmány kiemeli, hogy a latin-amerikai népi eredetű tánc társastáncá alakulva kultúrák közötti közvetítő „nyelv” válik. Lásd Bosse 2008:45-64.

szokáskörnyezet sem maradt ki a vizsgálódásokból – jóllehet sok esetben csak mellékszálként szerepelt az elemzésekben. Az antropológia ugyanakkor az emberi test mozdulatainak és mozgásának szemantikai jellegű vizsgálatából kiindulva még komplexebben közelít a tánc társadalmi funkcióinak kérdéséhez, így magát a táncot sokszor inkább eszközként kezeli az ember, illetve a közösség megértéséhez. E törekvése során a táncot sajátos mentális reprezentációként, egyéni vagy közösségi performanszként értelmezi, amely az individuális vagy kollektív társadalmi valóság egy szeletének szemléltetésére is alkalmas. Részben így válik lehetségessé például a tánc szimbolikus vetületeinek, politikai funkcióinak, identitásképző és -megjelenítő tulajdonságainak vizsgálata. Az antropológia természetesen nem kerül meg a formai-morfológiai kérdéseket sem, hiszen a táncok szerkezete, például szabályozott vagy kötetlen jellege szintén társadalmi viszonyokról árulkodik, ráadásul a tánc „testiségének” vizsgálata a – elsősorban angolszász hagyományú – táncantropológia különösen fontos területe.

A magyar táncfolklórisztika világhírűvé vált teljesítménye mögött álló módszertan kialakítása alapvetően Martin György, illetve Pesovár Ernő nevéhez fűződik. Ez a módszertan azonban a kialakulását követő évtizedekben alig változott valamit. Ennek következtében viszont a 20. században átalakuló, megváltozó, újabb funkciókkal bővülő, míg másokat elvesztő „tradicionális”, „paraszi” táncműveltség változásvizsgálata, illetve ennek *társadalmi kontextusba helyezése gyakran elmaradt* és csak kivételes esetekben került a paraszi táncélet tekintetében megfelelő kontextusba.⁸ A kevés kivétel, amely igen alapos változásvizsgálaton, máig példaértékű elemzésen alapult,⁹ sokszor a folyamatokat *a paraszi kultúra hanyatlásaként*, leromlásaként interpretálta. Jellemző, hogy a táncfolklórisztika egyre kiforrottabbá váló, főképp a Martin György

8 Itt említhető elsősorban Kaposi Edit munkássága, illetve *Szentpál Olga* kutatásai, *akinél a társastáncok és a néptáncok érintkezésének problematikája kifejezetten a vizsgálatok fő sodrába került*. Megemlíthető még Maácz László és Pesovár Ferenc is, míg Pesovár Ernő és részben Martin György főként a tánc történeti folyamatok rekonstrukciós kísérletek keretében kerültek kapcsolatba a társastáncok kérdésével. Minderről részletesen lásd Kavcsásnszki 2015a:34-51.

9 E tudomány- és kutatástörténeti kérdés taglalása itt nem lehet feladat. Összefoglalóan lásd Kavcsásnszki 2015a:189-210. A vonatkozó kiváló példákat a teljesség igénye nélkül lásd Kaposi 1999:9-107; Ratkó 1996:309-311.

és munkatársai, tanítványai által fémjelzett munkamódszer valamelyest megmerevedett.¹⁰ *Emiatt olyan új témák maradtak ki a vizsgálatokból, mint a tánc társadalmi szerepének mikroszintű értelmezése, a szociokulturális háttér elemzése, az élő hagyományból revival jelenséggé válás folyamata, a tánc kultúra politikai dimenzióinak vizsgálata, a tánc és etnicitás kapcsolata, a tánc és mentalitás értelmezése vagy akár a tánc kultúra testtörténeti megközelítése*. Főleg utóbbiak jelentették azokat a területeket, amelyek csak igen nehezen illeszkedhettek volna be a táncfolklórisztika klasszikus szemléletébe, jóllehet a kilencvenes évektől megindult az új utak, témák keresése.¹¹ Az évtizedek múlásával egyre világosabbá vált, hogy a minőségi változások elmaradása a táncfolklórisztikai kutatásokban komoly és egyre inkább pótolhatatlan hiányosságokat eredményezett. Ratkó Lujza mutatott rá, hogy a precíz egyéniségkutatás, a táncok lejegyzése és a táncfilm-készítés mellett a táncfolklórisztika igen gyakran elfelejtette rögzíteni a cizelláltan elemzett táncok szokáskörnyezetét, az adott falu táncéletének egyéb jellegzetességeit vagy a változási folyamatokat, „[...] *márpedig e néprajzi háttér nélkül tánc kultúráról csak hiányos és pontatlan képet kaphatunk, ami komoly akadály lehet annak, hogy a szerkezeti elemzéseken túllépve a táncok értelmezésében egy komplexebb megközelítést érvényesítsünk*”.¹²

Az ezredforduló táján kezdődő megújulási folyamat részben belülről, részben viszont az antropológiai paradigma segítségével hívásával indult. Hamar nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a tradicionális tánc kincs vizsgálatát az antropológia csak a táncfolklórisztika évszázados eredményeire építve tudja megvalósítani. Ez a helyzet pedig nem az egyik vagy másik diszciplína közötti választást jelenti, hanem mindkettő módszertanának együttes ismeretét és alkalmazását. Olyan interdiszciplináris szemlélet és módszertan alakulhat így ki, amely múltbeli (tradicionális) és jelen idejű (revival, új, kortárs, stb.) táncjelenségek komplex értelmezésére alkalmas.

10 Ratkó 2010:25.

11 Minderről részletesen lásd Felföldi é.n.; Maácz 1997:64-69; Ratkó 2010:23-36.

12 Ratkó Lujza kritikai gondolatait lásd: Ratkó 2010:25.

A társastáncok és a hagyományos táncműveltség kapcsolatának antropológiai vizsgálata

A társastáncok és a népi táncműveltség kapcsolatának antropológiai szemléletű vizsgálata során lényeges annak az elvi álláspontnak a hangsúlyozása, miszerint a nem tradicionális paraszti táncnyelv használata is a rurális kultúra megnyilvánulása, így kontextuális vizsgálata – a helyi társadalom szociokulturális sajátosságainak átalakulását elemezve – megkerülhetetlen feladat. A tradíciókhoz ragaszkodó lokális társadalom életében megjelenő kulturális újítások a közösségi mentalitásban bekövetkező módosulások jelei lehetnek, így például a társastáncok megjelenése, közösségi szerepe, funkciója alkalmas lehet e folyamatok egyes összetevőinek szemléltetésére.

Közismert, hogy a társadalmi rétegek közötti kapcsolat, az elit és a népi kultúra találkozási pontja és egymásra hatása minden történelmi korszakban jellemző volt. A paraszti táncműveltség története során több alkalommal is jelentős mértékben átalakult, de e folyamatok belső társadalmi történéseiről sokáig alig rendelkezünk ismeretekkel: a formai, szerkezeti, motivikai, zenei változások a táncfolklorkoriztikai kutatásoknak köszönhetően jól rekonstruálhatóak voltak, sőt az interkulturális kapcsolatok is körvonalazódtak, a rurális kultúra változását eredményező társadalmi dinamizmusok, a lokális kultúra konfliktusmezői azonban jobbra rejtve maradtak. E folyamatok vizsgálata egyrészt az új társadalomtörténet egyes elvi és módszertani eljárásainak a történelmi táncműveltségbe adaptálásával,¹³ másrészt a kontextuális táncantropológia metodológiájával is lehetséges. Utóbbi során a 19. és 20. századi rurális életvilágokban¹⁴ idegen elemként megjelenő társastáncok vizsgálata nem elsősorban a táncok formai, plasztikai jellegzetességeinek dokumentálását célozza, mint inkább az új táncok és a közösség

13 Például a kora újkori táncműveltség mentalitástörténelmi vizsgálatát lásd Kavcsánszki 2019a:298-305; Kavcsánszki 2019b:345-362; Kavcsánszki 2019c:11-56; Tóvay Nagy 2004:169-260; Tóvay Nagy 2016:197-215; Tóvay Nagy 2018:9-26.

14 Az életvilág egy olyan mikrovilágot jelent, amely elválik a makrostruktúrától, a normatív rendszertől. Az életvilág fogalmának kialakulása szorosan összefügg a kultúra antropológiai definíciójával, aminek következtében az életvilág nem osztható részterületekre (pl. gazdaság, politika, stb.), hanem „mindez együtt alkotja azt a közeget, amely a hétköznapi ’életgyakorlat’-ban közvetlenül is megnyilvánul” (Gyáni 1997:152.,155).

viszonyának megragadását. Az antropológiai látásmód ez esetben épp abban rejlik, hogy *nem elsősorban a tánc, hanem azon keresztül a közösség* válik a vizsgálat alanyává. A táncműveltség vizsgálatával, különösen a nagyobb mértékű átrétegződések – például új táncformák, új divattáncok megjelenése – elemzésével a közösségi mentalitás, identitás, értékválasztás jellemző tendenciáinak megértéséhez juthatunk közelebb.

A témában folytatott évtizedes kutatásaim célkitűzése a paraszti társadalom hagyományos táncműveltsége és az „idegen” kulturális jelenségként belépő társastáncok kölcsönhatásának vizsgálata volt – nem elsősorban táncfolklorkoriztikai, mint inkább társadalomnéprajzi és antropológiai szempontból. Célom a történelmi előzmények, országos tendenciák és az esetpéldák segítségével annak bizonyítása volt, hogy egy közösség táncműveltsége vizsgálata a helyi társadalom szociokulturális hátterének megértéséhez vihet közelebb. Így a társastáncoknak a paraszti táncműveltségben betöltött szerepe, integrációjának mélysége, vagy annak elmaradása lehetőséget ad a közösségben bekövetkező szociokulturális folyamatok egyes komponenseinek modellezésére. Az ilyen irányú kutatások során figyelembe kell vennünk, hogy a közösség társadalmi valóságának vizuális kivetüléseként felfogott táncműveltséget és a hozzá kapcsolódó szokásrendszert a társadalmi jelenségek, történelmi helyzet, etnikai viszonyok mellett politikai-propagandisztikus törekvések, illetve divatirányzatok is befolyásolhatják. Mindezzel kapcsolatban e helyen két példát említek meg, amelyek egyúttal két, egymással szorosan összefüggő módszertani megközelítést is demonstrálnak.

A dél-bihari esetpéldaként kiválasztott Köröstárcány romániai magyar többségű település, több évszázados hagyományokkal rendelkező, hagyományos népi kultúráját magyar identitásának fontos elemeként őrző közösség. A település táncműveltsége a 20. század közepéig elemeztem a kontextuális táncantropológia módszertana szerint. A táncműveltség társadalmi vonatkozásaival kapcsolatban itt elsősorban a határon túlra szakadt falu etnikai sziget jellegét, illetve a hagyományőrző attitűd mögött megbúvó identitásvédelem fontosságát kellett kiemelni, amely a táncműveltségben is jelen volt. Köröstárcányban a táncműveltséggel kapcsolatos elbeszélésekben olyan mögöttes gondolatok húzódtak meg, amelyek a tánc etnikai vonatkozásait emelték ki: a társastáncok „városi” megjelölése több visszaemlékezésben kapcsolódott össze a „román” jelzővel is, vagyis az „idegen” szokáselem megjelenése itt nem

csupán egy eltérő társadalmi réteg, hanem egy eltérő etnikum kulturális „térhódítását” jelenthette a közösség tagjai számára. Minthogy Köröstárkány történelmében a magyarok és a románok közötti viszony – főképp a román irreguláris alakulatok által 1919-ben a faluban elkövetett vérengzést követően –¹⁵ komoly feszültségekkel volt terhelt, ezért az egyszerű „városi” jelző máris megteremtette a lokális tánckultúra etnikai alapozású politikumát. Nem elhanyagolható tény az sem, hogy a negyvenes és ötvenes években mind a falusi iskola igazgatója, mind pedig a lelkész igyekeztek mindent megtenni annak érdekében, hogy az új, városi táncok ne terjedhessenek el Köröstárkányban. Retorikájukban „népi elkötelezettségükre” hivatkoztak,¹⁶ ebben az esetben is sejthető azonban a hagyományörző szerepkör mögött megjelenő etnikai szempont. Innentől kezdve a köröstárkányi hagyományok őrzésének programja szorosan – bár többnyire kimondatlanul, csak utalások szintjén – összekapcsolódott a magyar nemzeti identitás lokális megőrzésének céljával, amelyet Köröstárkány esetében különösképpen megnehezít az etnikai sziget jelleg. Ez a helyzet természetesen a tradicionálisnak tekintett lokális tánckultúra ilyen szempontú vizsgálatának fontosságát is előtérbe emelte. A köröstárkányi ugrós ugyanis jelenleg is a falu egyik legfontosabb etnikai „védjegyének”, magyarsága szimbólumának számít. Az ugrós szerepe a köröstárkányi hagyományörző mechanizmusban nem tekinthető pusztán egy szokáselem rekonstrukciójának, ugyanis a tánc nem „visszatanítás” útján tett szert népszerűsége a közösségben. A köröstárkányi ugrósról az 50-es évek végén a településre érkező tanítónő módszeresen kezdte el oktatni az iskoláskorú gyermekeknek, vagyis lényegében a hagyományos táncélet felszámolódását követően azonnal. A köröstárkányi ugrós tehát hagyományos táncból szinte azonnal hagyományörző táncá vált. A fiatalokból álló táncsoport a romániai országos fesztiválokon, bemutatókon való részvétellel évtizedek alatt teremtette meg a köröstárkányi ugrós hírnevét és ezzel párhuzamosan, szinte észrevétlenül töltötte fel azt etnikai tartalommal. A köröstárkányi ugrós ezen idő alatt az etnikai identitás kinyilvánításának eszközévé vált, amely a táncos produkció mellett a hagyományos köröstárkányi viselet bemutatására is alkalmat adott, ezzel erősítve fel az identikus jegyeket. A táncprodukciók, maga táncsoport létezése lehetőséget adott az etnikus identitástudat erősítésére, ekképpen komoly szocializációs szerepet

15 Lásd erről Szalánczy 2016:119-169.

16 Dánielisz E. 2000:67-71.

töltött be a közösségben. A köröstárkányi ugrós (a viselettel együtt) mára az etnikai identitásperformansz legjelentősebb eszköze, a köröstárkányi magyar nemzeti identitás szimbóluma, amely a romániai környezetben a magyar etnikai identitás képzésének, kialakításának, reprezentálásának és fenntartásának egyik legfontosabb lehetősége. A kontextuális táncantropológiai kutatások során bebizonyosodott, hogy Köröstárkány táncéletében nem hagytak mély nyomot a társastáncok, jelenlétük a tárkányi hagyományos táncéletben (vagyis a szabadtéri táncalkalmakon) alig egy évtizedet jelentett. A falun belüli anyagi szempontú társadalmi elkülönülés (alszegfelszeg) lassú felbomlása, a táncterek egységesedése és a hivatásos tánciskola hiánya miatt nem volt olyan csoport a faluban, amely a társastáncokban a további elkülönülés lehetőségét, a polgárosodás eszközt látta volna. A társastáncok népszerűtlenségének, rövid ideig tartó divat jellegének számos, a paraszti polgárosulás folyamatának lassú jelentkezésével összefüggő oka lehet, de a jelenség mögött megbújik a Fekete-Körös völgyi magyar települések kulturális elzártsága is. Nem tekinthetünk el a település szórvány jellegétől sem, amely a kutatási eredmények szerint a hagyományos tánckincset a nemzeti identitás reprezentálásának eszközévé tette, ez pedig védelmet biztosított számára az új táncdivatokkal szemben.

Egy másik terep, Messzelátó-Sóstó esetében a narratív paradigma¹⁷ segítségével rekonstruáltam az egykori uradalmi majorságok agrárcselésége által is látogatott, 1942-ben megszűnt Konyári Sóstófürdő táncéletét. Messzelátó-Sóstó Hajdú-Bihar megye bihari részén, Debrecentől 30 km-re található, közigazgatásilag Hosszúpályihoz tartozik, mint külterületi lakott rész. Maga a település csak a 20. században jön létre: a középkori Fejértó falu a 17. század végi felszabadító háborúk idején elnéptelenedett, határa pusztává vált, amelyet a 18. században – az uradalmak átszervezésekor – Hosszúpályihoz tagosítottak, viszont a hozzá közelebb eső konyári lakosság hasznosította bérlet formájában. A 19. század folyamán az uradalmi mezőgazdasági termelés fokozásával és technológiai fejlesztésével sorra jöttek létre a külső üzemszervezeti egységekhez kapcsolódó majorok, tanyák. A terület utolsó tulajdonosa 1940-ig a debreceni Lichtschein család volt (emlékük még élénken él az idős messzelátói lakosok emlékezetében), akik a zsidótörvények, illetve a földosztások és a szocialista mezőgazdasági struktúra kialakításával elvesztették birtokaikat

17 A beszélés néprajzáról lásd Keszeg 2018:37-60.

(köztük a ma is a településen álló kastélyt). A majork épületeit a földet kapó gazdák felhasználták az 1940-es évek elején lerombolt Konyári Sóstófürdő helyén, illetve a messzelátói kastély mellett felépülő falu, Messzelátó-Sóstó házainak építéséhez.¹⁸

Messzelátó-Sóstó esetében az a tény, hogy a mai település helyén egykoron egy neves fürdőkomplexum állt, illetve hogy a község mai lakossága mesterségesen létrehozott közösség, speciális vizsgálati módszert igényelt. A kutatás indoka maga a fürdő léte volt, amely a tanyavilág kellős közepén létesült és így a környék paraszti sorban élő cselédtársadalmi lakosságát egy igen exkluzív társadalmi réteggel hozta kapcsolatba. A speciális társadalmi környezetben – ahol a majorági cselédek táncélete igen közel került a magasabb társadalmi rétegekéhez – a társastáncok hatásának szokatlan ereje volt megfigyelhető. A narratív módszer itt rámutatott arra is, hogy az egykori táncélet elbeszélése hogyan generálja a múltkonstruálás folyamatát és hogyan építi fel a táncművelés évtizedekkel ezelőtti szinte nyomtalanul eltűnt épített környezetét. A kutatások során az egykori Konyári Sóstófürdő táncéletét úgy kellett rekonstruálni, hogy maga a létesítmény ma már csak az emlékezetben létezik, a fejtörői pusztán élő egykori agrárcselédség pedig az uradalmak és tanyák felszámolásával elvándorolt, kisebb részben a fürdő lebontása után létesített Messzelátó-Sóstó településen él. Ez a speciális helyzet lehetőséget adott a *narratív paradigma alkalmazására*¹⁹ és annak vizsgálatára, hogy az élettörténeti emlékezetben milyen szerepet játszik a táncélet és hogyan vesz részt a múlt (re)konstruálásának folyamatában. Nem véletlenül meghatározó eleme a narratív retrospekciónak a társadalmi különbségek – jórészt nem direkte történet – kiemelése. A kuriozitás, a helyzet társadalmilag és kulturálisan is „szokatlan” volta az oka mindennek. A tanyák lakossága közvetlen és napi érintkezésbe került a „*grófkisasszonyok*” mesebeli világával azáltal, hogy a „felsőbb” társadalmi miliő egy-egy csoportja a fürdőt mintegy – indirekt – kulturális transzferként használva „megjelent” a paraszti világ lokalitásában.

A jelenség egykor paraszti sorban élő szemtanúi ma büszkén mesélik élményeiket, nyoma sincs a felsőbb társadalmi státuszcsoporthoz iránti legkisebb ellenszenvnek sem. Az események mai narrátorai szívesen emlékeznek vissza az „*úri világ*”

18 Bihari-Horváth 2008:5-33.

19 A narratológia fogalmáról lásd Keszeg V. 2011:27-35.

képviselőivel való napi kapcsolatra – amely egyébként nyilvánvalóan nem lépett túl a vizualitás (láták a „*grófurakat*” sétálni, táncolni, stb.) határán.

A narratív paradigma alkalmazása a hagyományos táncélet, illetve a társastáncok kutatásában is nóvumnak számít. Az emlékezési folyamatban az adatközlők először az egykori táncter fizikai környezetét keltették életre mentálisan, majd ezután kezdődhetett meg a táncélet konstruálása. A kutatások során a narratív memoárok reprezentálásának, alapvető törvényszerűségeinek figyelembevételével történt meg a fürdővel kapcsolatos emlék-töredékek értelmezése. Az így létrejövő fürdő-narratívumban jelent meg a táncélet egykori képe, tere. A narratív paradigma alkalmazása egyrészt felhívta a figyelmet a táncélet kutatásában megjelenő konstruktivizmus kérdéseire, az egykor volt jelenségek újrakonstruálásának és a történeti valósághoz való viszonyának problematikájára, illetőleg a *tánc kulturális narratívaként* való értelmezésének lehetőségére. Emellett a sóstófürdő esetében az egykor volt szociokulturális környezet, a paraszti miliőbe belépő „idegen test” jelenségének megragadása is szolgált. Az észak-bihari ruralitásban megjelenő fürdő és annak polgári környezete kiváló lehetőséget adott a társasági táncok és a paraszti táncnyelv kapcsolatának elemzésére. A speciális társadalmi környezetben a társastáncok hatásának szokatlan ereje volt megfigyelhető. Ellentétben Köröstárkánnyal, itt nem létezett olyan zárt közösség, amely akár a külső, idegen nemzeti hatásokkal szemben is, védekezés-képpen összefűzött volna és elutasított volna minden idegen kulturális elemet.

Mindkét esetpélda igazolja tehát, hogy a táncművelésben bekövetkező változások, vagy azok elmaradása a belső és külső szociokulturális környezet dinamizmusával függ össze.

A társastáncok megjelenése a táncfolklorisztika alapvetően népi táncműveltséget vizsgáló szemlélete okán maradhatott ki sokáig a kutatások fő sodrából, sőt kaphatott a népi kultúrát veszélyeztető, negatív tónust. A tánc társadalmi funkcióját célzó újabb kutatások²⁰ ugyanakkor egyre inkább kiemelik, hogy a megjelenő társastáncok, ugyan más táncnyelv kifejezési formáival élve, de alapvetően szintén a szórakozó funkció betöltésére voltak hivatottak. A néptáncok tartalmi elemzése kapcsán Ratkó Lujza hívta fel a figyelmet arra az alapvető

20 Legátfogóbban lásd Kovács 2019.

fontosságú tényre, miszerint a tradicionális kultúrában forma nem létezett tartalom nélkül – ez csak a modern kultúrák sajátja –,²¹ amint pedig a tartalom eltűnt, a tánc funkciója szórakozóvá vált. Ez nemcsak a szórakozó funkciójú néptáncokra, hanem a társastáncokra is érvényes. Ratkó Lujza szerint a tánc tartalma nem az aktuális funkcióból származik, hanem éppen fordítva: az egyébként is jelen lévő szimbolikus jelentésük kapcsolja őket egy-egy szokáshoz. Ilyen szimbolikus jelentéssel a társastáncok is feltöltődhetnek.

A társastáncok a nemesi-polgári közegben elsősorban szórakozó funkciót töltek be – bár aktuális társadalmi és politikai reprezentációs szerepük miatt e feltevést is árnyalnunk kell –, de ugyanez megfigyelhető a népi táncművelés rituális funkciójú táncai, illetve a revival néptáncok esetében is. Amikor azonban egy táncnyelv mozgásrendszere elhagyja eredeti közegét és egy másik társadalmi rétegnél talál befogadásra, ismét feltöltődhet tartalommal és ismét szimbólummá válhat. Hiszen főként politikai, illetve identitásteremtő, -kifejező okok miatt ez megtörtént a bálókban megjelenő néptáncokkal és megtörtént fordítva is: a paraszti közösségekben elterjedő társastáncokkal is. Így a társastánc feltöltődhet akár politikai tartalommal, akár az aktuálisan érvényes kollektív vagy egyéni identitás, illetve mentalitás megjelenítésére alkalmas szimbolikus jelentéssel, amellyel a paraszti közösség bizonyos csoportjai vagy azonosulni kívánnak, vagy pedig el akarnak határolódni tőle. Például Messzelátó-Sóstó dohánymunkásai, cselédei, az uradalom területén elszórva élő tanya-központok lakosai, kiszakadva saját hagyományos közegükből és tradicionális kultúrájukból, részesei kívántak lenni egy koherensebb hagyományokkal rendelkező közösségnek és ennek kulturális mintáját Konyári-Sóstófürdő polgári közönségében találták meg. Ezzel szemben Köröstárkány közössége maga is rendelkezett komplex, tradicionális, és még kellőképpen erős kulturális rendszerrel, amely a társastáncokra olyan divatjelenségként tekintett, amely ugyan talán vonzó, szórakoztató és izgalmas, de veszélyt jelent a közösség etnikai identitására. A társastáncok a köröstárkányi közösség kultúrájában nem találták meg azt a funkcionális rést, amelyet betölthettek volna.

A kilencvenes évektől fokozatosan erősödő antropológiai szemlélet a táncművelésben is éreztette hatását és lassan kialakul egy olyan látásmód, amely

21 Ratkó 2010:28.

a lokális táncművelés jelenségeit teljes társadalmi kontextualitásban, a változási folyamatok kauzalizációját is előtérbe helyezve értelmezi. Az ezredforduló utáni második évtized az antropológiai szemléletű táncművelés újabb tematikai bővülését hozta el és a kontextuális táncantropológia mellé immár a történeti antropológiai, politikai, etnikai, nemi, vallási, esztétikai és sok más egyéb vizsgálati terület is felzárkózott, jelezve a hazai táncművelés elméleti és módszertani mélyülését, egyre interdiszciplinárisabb szemléletét.²²

Felhasznált szakirodalom

- Ábrahám Nóra 2019 A Szentpál-Rabinovszky rendszertan mozdulat-struktúrája és mozgáselemzése. In Lanszki Anita szerk. *Tánc és kulturális örökség*. VII. Nemzetközi Táncudományi Konferencia a Magyar Táncművészeti Egyetemen. Budapest, MTE, 33-38.
- Bihari-Horváth László 2008 Határ Hosszúpályi, Konyár, Pocsaj és Esztár között. In Bihari-Horváth László szerk. *Fejértótól Messzelátó-Sóstóig. Néprajzi tanulmányok Hosszúpályi külterületéről*. A Bödi István Falumúzeum Közleményei 2. Hosszúpályi, 5-33.
- Bosse, Joanna 2008 Salsa Dance and the Transformation of Style: An Ethnographic Study of Movement and Meaning in a Cross-Cultural Context. *Dance Research Journal*. Vol. 40. No. 1:45-64. <https://doi.org/10.1017/S0149767700001364>
- Bólya Anna Mária 2018 *Interdiszciplináris kitekintések a táncról*. Budapest, Magyar Táncművészeti Egyetem

22 A teljesség igénye nélkül lásd például Bólya Anna Mária összefoglalását a tánc interdiszciplináris megközelítési lehetőségeiről (Bólya 2018); Kürti László írásait a kritikai tánctudományról (2014:740-748, Kürti 2017:1029-1041.); Szőnyi Vivien kiváló elemzését a hatalom és erkölcs csángó táncéletről gyakorlati hatásáról (Szőnyi 2016:190-196), Pál-Kovács Dóra több tanulmányát, amelyek a nemi szerepek kérdését elemzik a néptáncban antropológiai szempontok szerint is (Kovács 2014:84-89; Kovács 2016:113-118; Pál-Kovács 2018:21-28; Pál-Kovács 2019), vagy akár Ábrahám Nóra írását a mozdulatelemzés és mozgásrendszerek ismeretelméleti megközelítési lehetőségeiről (Ábrahám 2019:33-38).

- Brandstetter, Gabriele – Wulf, Christoph
2007 Einleitung. Tanz als Anthropologie. Einbildungskraft, Subjektivität? Kreativität. In Brandstetter, Gabriele – Wulf, Christoph Hrsg. *Tanz als Anthropologie*. München, Wilhelm Fink Verlag, 9-13. https://doi.org/10.30965/9783846743447_002
- Dánielisz Endre 2000 A Fekete-Körös völgyi magyarság. *Honismeret*, (28.) 6:67-71.
- Dóka Krisztina 2010 „Már mi hoztuk bédivatba...” Egy maroszéki falu táncéletének átalakulása a XX. században. In Felföldi László – Müller Anita szerk. *Hagyomány és korszerűség a néptáncutatásban. Pesovár Ernő emlékezete*. Budapest, MTA Zenetudományi Intézete, 59-80.
- Dóka Krisztina 2011 *A magyar táncfolklór átalakulása (1896–1945)*. Doktori disszertáció. <http://doktori.btk.elte.hu/lit/dokakrisztina/diss.pdf> (2020.11.02.)
- Dóka Krisztina 2014 19. századi társastáncok a magyar paraszti tánc kultúrában. *Táncstudományi Közlemények*, 2:49-66.
- Dóka Krisztina 2015 A 20. század elejének társastáncjai a magyar paraszti tánc kultúrában. *Táncstudományi Közlemények*, 2:69-79.
- Dóka Krisztina 2016 Közelkép a 19. század végének népi tánc kultúrájából. *Táncstudományi Közlemények*, (8.) 2:59-79.
- Dóka Krisztina 2017 Társasági táncok, „magyar tánc” és népi tánc kultúra a dualizmus kori magyar nyelvű tánc könyvekben. *Táncstudományi Közlemények*, (9.) 2:52-67.
- Giurchescu, Anca – Torp, Lisbet 1991 Theory and Methods in Dance Research: A European Approach to the Holistic Study of Dance. *Yearbook for Traditional Music*, Vol. 23:1-10. <https://doi.org/10.2307/768392>
- Gyáni Gábor 1997 A mindennapi élet mint kutatási probléma. *Aetas*, 1:151-161.
- Kaposi Edit 1999 *Bodrogköz táncjai és táncélete. 1946–1948*. Budapest, Planétás Kiadó.
- Kavcsánszki Máté 2007 Társastáncok a magyar paraszti közösségben a 19–20. században. In Kiri E. – Kovács L. E. – Szilágyi J. szerk. *Notitiae Iuvenum. Tanulmányok Ujváry Zoltán 75. születésnapjának tiszteletére*. Debrecen, KLTE, 129-142.
- Kavcsánszki Máté 2012 A társastáncok és a néptáncok egymásra hatásának kutatási programja. In Kavcsánszki Máté – Szászfalvi Márta *Tanulmányok Ujváry Zoltán 80. születésnapja alkalmából*. Notitiae Iuvenum II. Debrecen, KLTE 71-88.
- Kavcsánszki Máté 2015a *Tánc és közösség*. A társastáncok és a paraszti tánc kultúra kapcsolatának elmélete bihari kutatások alapján. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék.
- Kavcsánszki Máté 2015b A társastáncok kutatása a magyar tánc folklórisztika történetében. *Ethnographia*, (126.) 2:189-210.
- Kavcsánszki Máté 2018 A köröstárkányi „porondtól” Rákosi szalonjáig. A népi tánc kultúra antropológiai vizsgálatának módszertanához és elméleti háttéréhez. In Kavcsánszki Máté – Marinka Melinda szerk. *Táj és kultúra 1*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 46-72.
- Kavcsánszki Máté 2019a Tánc és habitus: Szempontok a kora újkori népi tánc kultúra egyfajta értelmezési keretéhez. In Karlovitz János Tibor szerk. *Tanulmányok a kompetenciákra építő, fenntartható kulturális és technológiai fejlődés köréből*. Komarno, International Research Institute s.r.o. 298-305.
- Kavcsánszki Máté 2019b A tánc és szokáskörnyezete a 16. századi reformáció morálteológiájában. In P. Szászfalvi Márta – Kavcsánszki Máté szerk. *Pietas et Scientia. Tanulmányok P. Szalay Emöke tiszteletére*. Studia Folkloristica et Ethnographica 76. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék – Tiszántúli Református Egyházkerület – MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport, 345-362.
- Kavcsánszki Máté 2019c A tánc és az „utolsó idő” bűnei Tolnai Decsi Gáspár prédikációiban. In Bihari Nagy Éva – Sály Szilvia szerk. *Vallási néprajz 16*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 9-34.
- Keszeg Vilmos 2011 *A történetmondás antropológiája*. Kolozsvár, BBTE Magyar Néprajzi és Antropológiai Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság
- Keszeg Vilmos 2018 *A beszélés antropológiája*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság. Szerk. Jakab Albert Zsolt. On-line: http://kjnt.ro/szovegtar/kotet/NEJ_09_2018_KeszegV_A-beszeles-antropologiaja

- Kovács Henrik 2019 *Néptánc – Társadalmi szerep – Változás. A néptánc funkciójának vizsgálata a XX–XXI. századi hagyományos és revival közegében*. Doktori disszertáció. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/269725/kovacshenrik_disszertacio_titkosított.pdf?sequence=1&isAllowed=y (2020.11.04.)
- Kürti László 2014 Táncantropológia és kritikai táncstudomány. *Magyar Tudomány*, 6:740-748.
- Kürti László 2017 Tánc történeti mítoszok. A hajdútánc forráskritikai megközelítése. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András szerk. *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, 1029-1041.
- Maác László 1997 Miről nem írunk? *Táncstudományi Tanulmányok*, 64-69.
- (Pál-) Kovács Dóra 2014 Női szemlélet helye a tánc kutatásban. In Bolvári-Takács Gábor szerk. *Táncművészet és tudomány. Alkotás, befogadás, kritika a táncművészetben, a táncpedagógiában és a tánc kutatásban*. Budapest, Magyar Táncművészeti Főiskola, 84-89.
- (Pál-) Kovács Dóra 2016 A társadalmi nemi szerepek kutatásának módszertani dilemmáiról. In Bolvári-Takács Gábor szerk. *Táncművészet és tudomány. IX. Tánc és társadalom*. Budapest, Magyar Táncművészeti Főiskola, 113-118.
- (Pál-) Kovács Dóra 2018 „Női szemmel” – A nők szabadsága a magyarózdai páros táncokban. In Bereczki Ibolya – Sári Zsolt szerk. *Ház és ember 30*. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 21-28.
- (Pál-) Kovács Dóra 2019 *Férfiak és nők Magyarózd 20. százai tánc hagyományában*. Doktori disszertáció. Kolozsvár, Babes-Bolyai Tudományegyetem.
- Ratkó Lujza 1996 „Nem úgy van most, mint vót régen...” A tánc mint tradíció a nyírségi paraszti kultúrában. Nyíregyháza-Sóstófürdő.
- Ratkó Lujza 2010 A néptánc kutatás hagyományos és új útjai a XXI. században. In Felföldi László – Müller Anita szerk. *Hagyomány és korszerűség a néptánc kutatásban. Pesovár Ernő emlékezete*. Budapest, MTA Zenetudományi Intézete, 23-36.
- Szalánczy Gábor 2016 A köröstárkányi vérengzés emlékezete. In Keményfi Róbert – Bartha Elek szerk. *Táj és kultúra 2*. Néprajzi tanulmányok a történeti Bihar megyéből. Debrecen, KLTE, 119-169.
- Szőnyi Vivien 2016 *Hatalom és erkölcs a moldvai csángó tánc kultúrában*. In *Tánc és társadalom. Táncművészet és tudomány* (9). Budapest, Magyar Táncművészeti Főiskola, 190-196.
- Tóvay Nagy Péter 2004 „Szabad hát a Táncz?” A tánc motívuma a 16–17. századi magyar és latin nyelvű egyházi irodalomban. *Sic itur ad astra*, (16.) 1–2:169-260.
- Tóvay Nagy Péter 2016 Luther és a tánc. In Bolvári-Takács Gábor – Németh András – Perger Gábor szerk. *Tánc és társadalom. Táncművészet és Tudomány IX*. Budapest, Magyar Táncművészeti Főiskola, 197-215.
- Tóvay Nagy Péter 2018 Szentpéteri István táncbíráló prédikációja. In Tóvay Nagy Péter szerk. *Források a magyar színpadi táncművészet történetéhez III*. Budapest, Magyar Táncművészeti Egyetem, 9-26.
- Varga Sándor 2011 *Változások egy mezővárosi falu 20. századi tánc kultúrájában*. Doktori disszertáció. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/vargasandor/diss.pdf>. (2020.11.02.)
- Wulf, Christoph 2007 Anthropologische Dimensionen des Tanzes. In Brandstetter, Gabriele – Wulf, Christoph Hrsg. *Tanz als Anthropologie*. München, Wilhelm Fink Verlag, 121-131.
- Wulf, Christoph 2010 A tánc antropológiai dimenziói. Részletek. *Debreceni Disputa*, (8.) 5:4-7. <https://doi.org/10.30965/9783846743447>